

Consumer finance w Polsce

Grażyna Ancyparowicz, Izabela Rutkowska*

Streszczenie: W ostatnim dwudziestoleciu aktywa instytucji finansowych prowadzących działalność w Polsce rosły szybciej niż sfera realna gospodarki, nadal stanowią one jednak znikomy odsetek globalnych aktywów finansowych (ok. 0,3%). Największy udział w rynku, a zarazem najwyższy potencjał kapitałowy reprezentują banki, lecz wiele nich jest własnością nierezydentów. Wynikający stąd wysoki poziom uzależnienia od finansowania akcji kredytowej ze źródeł zagranicznych ogranicza dostęp ludności do kredytów i pożyczek oferowanych przez podmioty sektora bankowego. Tę niszę zagospodarowały spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe oraz firmy pośrednictwa finansowego, udzielające pożyczek ze środków własnych bądź obcych na zasadach umowy cywilnoprawnej. Dalszy rozwój rynku *consumer finance* jest w naszym kraju w znacznym stopniu uzależniony od zmniejszenia różnic w rozpiętości dochodów polskich gospodarstw domowych, zapewnienia dostępu do usług finansowych mniej zamożnym grupom ludności. System SKOK, oparty na zasadzie „non profit”, w istotnym stopniu już przyczynił się do zwalczania wykluczenia finansowego, od kilkunastu lat coraz skuteczniej konkuruje z bankami spółdzielczymi, stwarza korzystną alternatywę dla oferty coraz liczniejszych parabanków.

Słowa kluczowe: sektor bankowy, aktywa finansowe, depozyty, kredyty, oszczędności, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe

Wprowadzenie

Consumer finance definiuje się jako „spektrum instrumentów finansowych dostępnych klientom indywidualnym, służących finansowaniu ich potrzeb” (Waliszewski 2005: 16; Lepczyński). W szerokim znaczeniu są to instrumenty oferowane przez banki, ubezpieczycieli, towarzystwa inwestycyjne. W węższym – instrumenty typowe dla bankowości detalicznej: kredyty gotówkowe, konsumpcyjne i ratalne oraz różnego rodzaju pożyczki. Produkty tego rodzaju oferują – obok banków i kas oszczędnościowo-kredytowych, podlegających szczególnemu ustawodawstwu (Ustawa z 29 sierpnia 1997 r...; Ustawa z 5 listopada 2009 r...) – także podmioty prowadzące działalność parabankową na podstawie kodeksu cywilnego (Ustawa z 23 kwietnia 1964 r...).

Celem niniejszego opracowania jest diagnoza stanu obecnego i tendencje rozwojowe rynku kredytów dla gospodarstw domowych. Przyjęto przy tym – z uwagi na ograniczoną dostępność danych – założenie, że bankowość detaliczna jest pojęciem zbliżonym zakresowo do *consumer finance*. Umożliwiło to wykorzystanie danych źródłowych pochodzących

* prof. GWSH, dr hab. Grażyna Ancyparowicz GWSH Katowice, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfałanta w Katowicach; mgr Izabela Rutkowska, Akademia Fundacji Edukacji Spółdzielczej w Sopocie, e-mail: izabela.rutkowska@afes.pl.

z oficjalnych źródeł (w szczególności KNF, GUS oraz NBP). Praca ma charakter przyczyn-karski, wykorzystano metodę monografii oraz technikę analizy dokumentów. Z uwagi na ramy objętościowe, ograniczono się do analizy danych charakteryzujących aktualny stan i strukturę rynku bankowości detalicznej, zrezygnowano z pogłębionej analizy standingu finansowego podmiotów obecnych na tym rynku.

Hipoteza badawcza brzmi: znaczna część polskiego społeczeństwa jest wykluczona z przyczyn ekonomicznych z rynku bankowości detalicznej. Niska skłonność do oszczędzania w bankach i kasach kredytowych ogranicza tempo akcji kredytowej i prowadzi do nadpłynności finansowej zarówno banków, jak i kas oszczędnościowo-kredytowych. Sytuację tę wykorzystują pośrednicy kredytowi, oferujący ludności pozbawionej zdolności kredytowej różnego rodzaju pożyczki udzielane na warunkach mniej korzystnych niż na profesjonalnym rynku kredytowym, efektywnie znacznie wyżej oprocentowane niż przewiduje to kodeks cywilny¹.

1. Strategia transnarodowych korporacji finansowych

Pieniądz światowy utracił 15 sierpnia 1971 roku ostatecznie swą więź z kruszcem; stał się albo zobowiązaniem, albo należnością, prawem majątkowym i pośrednikiem w wymianie. Od tego dnia żadna waluta nie jest bytem materialnym, każda powstaje w wyniku akcji kredytowej, której rozmiary stanowią wielokrotność wkładów pierwotnych powierzonych bankom (Kucharski i in. 1973: 44–65). Od 1980 roku, gdy powstały techniczne możliwości przeprowadzania transakcji finansowych w czasie rzeczywistym, rynki finansowe coraz bardziej alienowały się względem sfery realnej (Wozniński 2012: 151–168; Ricards 2012: 170–174), do czego w znacznej mierze przyczyniły się amerykańskie banki inwestycyjne oraz oferujące produkty inżynierii kapitałowej (Krugman 2008: 142–143)². Globalne aktywa finansowe, które przed trzydziestu laty przekraczały zaledwie o 20% światowy PKB, w połowie 2012 roku osiągnęły trzykrotną wartość tego wskaźnika (225 bln USD wobec 70 bln USD) (*Financial Globalization...*). W państwach o dojrzałych rynkach finansowych występuje nasycenie produktami finansowymi, toteż amerykańskie, japońskie i zachodnioeuropejskie korporacje finansowe poszukują nowych terenów ekspansji, tworząc swe filie w krajach z grupy gospodarek wschodzących (*emerging markets*) (Ancyparowicz 2011: 45–52). Osiągają tam wysoką rentowność, w wielu przypadkach wyższą niż w państwach

¹ Odsetki od sumy pieniężnej należą się tylko wtedy, gdy to wynika z czynności prawnej albo z ustawy, z orzeczenia sądu lub z decyzji innego właściwego organu, ich maksymalna wysokość nie może w stosunku rocznym przekraczać czterokrotności wysokości stopy kredytu lombardowego Narodowego Banku Polskiego (art. 359 § 1 oraz § 2 k.c.). Od zaległych odsetek (art. 482 § 1) można żądać odsetek za opóźnienie dopiero od chwili wytoczenia o nie powództwa, chyba że po powstaniu zaległości strony zgodziły się na doliczenie zaległych odsetek do dłuższej sumy. Przepis ten nie dotyczy pożyczek długoterminowych udzielanych przez instytucje kredytowe (art. 482 § 2).

² Ustawa Glass-Steagall podzieliła instytucje finansowe na dwie kategorie: banki komercyjne (przyjmujące depozyty o sztywno określonym maksymalnym poziomie ryzyka z prawem dostępu do kredytów z Rezerwy Federalnej) oraz banki inwestycyjne (nie narażone bezpośrednio na skutki paniki drobnych depozytariuszy).

macierzystych. Na początku bieżącej dekady, gdy większość krajów wysoko rozwiniętych dotkliwie odczuwała skutki globalnego kryzysu finansowego z lat 2007–2009 i stanowiącej jego następstwo recesji w sferze realnej, aż 40% zysku netto transnarodowych holdingów finansowych pochodziło z Chin oraz państw latynoamerykańskich i środkowoeuropejskich (Dietz i in.).

W Polsce transnarodowe korporacje finansowe pojawiły się na początku lat dziewięćdziesiątych w roli inwestorów strategicznych największych banków dewizowych (w tym Pekao SA, Handlowy, BRE-Bank) oraz banków wyłonionych z Narodowego Banku Polskiego. Obecnie osiem z pierwszej dziesiątki listy rankingowej działających w naszym kraju banków (klasyfikowanych według wielkości aktywów) ma zagranicznych udziałowców (*Najpotężniejsze banki...*). Obok nich funkcjonują stosunkowo niewielkie banki komercyjne ze 100% udziałem kapitału zagranicznego oraz oddziały i przedstawicielstwa notyfikowanych w naszym kraju banków zagranicznych. Banki te powstały w większości w okresie poprzedzającym akcesję Polski do Unii Europejskiej, gdy nie obowiązywała jeszcze zasada prowadzenia działalności na podstawie „paszportu europejskiego”³.

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku kapitał zagraniczny zaczął opanowywać rynek ubezpieczeń oraz funduszy inwestycyjnych i otwartych funduszy emerytalnych. Drenaż kapitału z tytułu inwestycji bezpośrednich i portfelowych oraz zadłużenia wobec zagranicznych instytucji monetarnych dotyczy również Polski. Na przykład w 2012 roku transfery na rzecz inwestorów bezpośrednich z tytułu zaangażowania w naszym kraju wyniosły ponad 13 mld euro, na rzecz inwestorów portfelowych 5,5 mld euro, odsetki dla zagranicznych instytucji finansowych ok. 3,3 mld euro; łącznie wywieziony z naszego kraju kapitał wyniósł ponad 21,8 mld euro (równowartość ok. 90 mld zł) (NBP 2013a: 56–57).

2. Struktura podmiotowa rynku *consumer finance*

2.1. Sektor bankowości detalicznej

W aktywach instytucji pośrednictwa finansowego prowadzących operacyjną działalność w Polsce największy udział miały i nadal mają banki, choć sektor bankowy rozwijał się wolniej od pozostałych segmentów rynku finansowego (tab. 1). Od 1990 do 2012 roku suma bilansowa tego sektora wzrosła ponad 29 razy (pięciokrotnie więcej niż PKB), lecz wysokie tempo (średnio rocznie po 12,6%) nie wystarczyło; udział banków w rynku finansowym (mierzony wartością aktywów) spadł z 95% w do ok. 70%.

³ W grudniu 2005 r. UE wydała dokument zatytułowany *Biała księga polityki usług finansowych na lata 2005–2010 (White Paper: Financial services policy 2005–2010)*. W dokumencie tym podkreślono konieczność integracji rynku finansowego poprzez wdrażanie rozwiązań wypracowanych na szczeblu UE do prawodawstwa poszczególnych krajów członkowskich. Dodatkowo zwrócono uwagę na zwiększanie współpracy organów nadzorujących rynki finansowe w poszczególnych krajach oraz konieczność poprawy przejrzystości przepisów prawnych. Poszczególne kraje UE rozpoczęły wdrażanie rozwiązań wypracowanych na szczeblu UE do swojego prawodawstwa, jakkolwiek proces ten okazał się bardzo czasochłonny (trwa do chwili obecnej). (Mikita 2012: 29–42).

Tabela 1

Aktywa instytucji finansowych działających w Polsce, stan na koniec okresu w mld zł

Rok	Ogółem	Banki	SKOK	Zakłady ubezpieczeń	Fundusze inwestycyjne	OFE	Podmioty maklerskie
1996	208,6	197,1	0,2	8,1	1,4	–	1,8
1997	266,2	247,7	0,4	13,2	1,9	–	3,0
1998	345,0	318,7	0,6	20,7	1,8	–	3,2
1999	402,2	363,4	0,9	28,9	3,1	2,3	3,6
2000	490,8	428,4	1,2	37,9	9,5	9,9	3,9
2001	553,9	469,7	1,8	48,0	12,1	19,4	2,9
2002	583,7	466,5	2,5	57,5	22,8	31,6	2,8
2002	640,1	489,3	3,4	65,7	33,2	44,8	3,7
2004	726,3	538,5	4,2	77,9	37,6	62,6	5,5
2005	835,9	586,4	5,3	89,6	61,6	86,1	6,9
2006	1 023,0	681,8	6,0	108,6	99,2	116,6	10,8
2007	1 212,6	792,8	7,3	126,9	133,8	140,0	11,8
2008	1 407,2	1 039,1	9,4	137,9	83,7	138,3	8,6
2009	1 500,9	1 057,4	11,6	139,0	104,4	178,6	9,9
2010	1 680,6	1 159,4	14,1	146,2	130,4	221,3	9,2
2011	1 805,1	1 294,6	15,2	146,2	124,6	214,4	10,1
2012	1 969,0	1 350,2	16,8	162,9	157,7	272,3	9,0

Źródło: witryna internetowa KNF www.knf.gov.pl; witryna internetowa NBP www.nbp.pl; witryna internetowa GUS www.stat.gov.pl (14.08.2013).

Na koniec listopada 2013 r. aktywa funkcjonujących u nas banków (wraz z oddziałami zagranicznymi) wynosiły 1420,6 mld zł, z tego 1293,6 mld zł (91,1%) przypadają na banki zorganizowane w formie spółek akcyjnych, 95,4 mld zł (6,7%) na banki spółdzielcze, 31,4 mld zł (2,2%) na oddziały i przedstawicielstwa zagranicznych koncernów finansowych. Kredyty i pożyczki dla gospodarstw domowych stanowiły 557,2 mld zł, dla przedsiębiorstw – 281,7 mld zł (odpowiednio 39,2% i 19,8% aktywów banków). Depozyty i inne zobowiązania wobec gospodarstw domowych wyniosły 538,0 mld zł, wobec przedsiębiorstw – 281,7 mld zł. Według stanu na 30 listopada 2013 r. należności banków od sektora niefinansowego były o 90,1 mld zł większe od depozytów tego sektora instytucjonalnego. Przewaga kredytów nad depozytami była relatywnie niewielka w bankach największych, natomiast filie wielkich korporacji, ich oddziały i przedstawicielstwa, cechowała wysoka zależność od finansowania zagranicznego. W bankach spółdzielczych występowała – w przeciwieństwie do banków komercyjnych – ujemna luka finansowania (średnio ok. 40%) (NBP 2013b: 75).

Dodatnią lukę finansowania wypełniły z nadwyżką depozyty (48,2 mld zł) i kredyty (110,5 mld zł) instytucji finansowych o statusie nierezydenta. Środki te (odpowiednio 38,1 mld zł i 105,9 mld zł) były skoncentrowane w małych i średnich bankach komercyjnych, zasiły ponadto oddziały i przedstawicielstwa zagranicznych instytucji kredytowych (10,1 mld zł i 5,5 mld zł) (KNF). W celu oszacowania wynikającego stąd potencjalnego

ryzyka, NBP przeprowadza systematyczne tzw. „analizy szokowe”, w których bada m.in. wrażliwość poszczególnych banków i całego sektora na odpływ części zobowiązań zagranicznych, deprecjację złotego i spadek wartości bufora płynnych aktywów. Wyniki tego monitoringu wskazują, że na koniec września 2013 roku dla niespełna 11% banków z udziałem zagranicznego kapitału odpływ środków nierezydentów stanowił poważne ryzyko dla stabilnego funkcjonowania. Zasadny jest zatem pogląd, że sytuacja banków-matek pozostaje głównym czynnikiem ryzyka dla sytuacji płynnościowej utworzonych w Polsce filii, oddziałów i przedstawicielstw. Jednak doświadczenia poprzednich lat, testy warunków skrajnych oraz ratingi renomowanych agencji wskazują, że nawet w przypadku poważnego kryzysu w sektorze bankowym strefy euro, stabilność polskiego sektora bankowego nie powinna być zagrożona⁴.

Standing finansowy polskich banków i ich wypłacalność finansową należy ocenić pozytywnie. Na koniec września 2013 roku współczynnik wypłacalności na bazie funduszy *Tier 1* w polskim sektorze bankowym znajduje się na porównywalnym poziomie jak średnia dla banków w UE (odpowiednio 13,7% wobec 13,3%). Jednocześnie jednak wskaźnik dźwigni polskich banków jest niemal dwukrotnie niższy w porównaniu do średniej w UE (9,6 wobec 18,8), a relacja aktywów ważonych ryzykiem do aktywów – wyższa (66,9% wobec 37,4%), co oznacza, że wagi ryzyka stosowane przez banki w Polsce są bardziej konserwatywne. Sytuacja sektora bankowego w Polsce pod względem wyposażenia w kapitał była – w ocenie NBP – istotnie lepsza niż średnio w UE. Banki komercyjne lokowały wolne środki finansowe prawie w całości w obligacjach skarbowych oraz bonach pieniężnych banku centralnego, natomiast banki spółdzielcze deponowały swe nadwyżki głównie w bankach zrzeszających⁵.

2.2. Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe

Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe to szczególnego rodzaju spółdzielnie finansowe (związki kredytowe – *credit unions*⁶), objęte nadzorem ostrożnościowym Komisji Nadzoru Finansowego oraz organu samorządowego jakim jest Kasa Krajowa, która dba o zapewnienie ich stabilności finansowej i bezpieczeństwa zgromadzonych oszczędności.

⁴ Oceny ratingowe największych działających w Polsce banków są dostępne pod adresem: www.moody.com, www.fitchpolska.com, www.standardandpoors.com.

⁵ Banki spółdzielcze są akcjonariuszami banków zrzeszających, a jednocześnie zrzeszenia wykonują określone w Ustawie z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (DzU 2000, nr 119, poz. 1252 z późn. zm.) zadania operacyjne oraz kontrolne na rzecz banków spółdzielczych. Te powiązania powodują, że większość banków spółdzielczych lokuje nadwyżki płynności w formie lokat w banku zrzeszającym (NBP 2013b: 80–95).

⁶ Spółdzielnia kredytowa to instytucja finansowa utworzona przez zorganizowaną grupę ludzi połączonych ze sobą wspólną więzią (terytorialną, zawodową), którzy wspólnie gromadzą oszczędności i udzielają sobie wzajemnie pożyczek po niskim koszcie. Na koniec 2012 r. globalna wartość aktywów związków kredytowych sięgała 1,7 bln USD, w tym udzielone pożyczki stanowiły ok. 1,1 bln USD, były niższe od zgromadzonych oszczędności, które wyniosły niespełna 1,3 bln USD, www.britannica.com/search?query=credit+union oraz *2012 Statistical Report: Credit Unions Worldwide*, www.woccu.org/publications/statreport, dostęp: 06.04.2013.

Współczesne SKOK-i działają w nawiązaniu do zakładanych w XIX wieku przez Franciszka Stefczyka Kas Oszczędności i Pożyczek. Te spółdzielcze instytucje zapisały się na kartach polskiej historii nie tylko jako zrzeszenia finansowe, ale także jako podmioty wspierające odrodzenie państwa polskiego po przeszło wieku zaborów i zyskały popularność w Polsce międzywojennej pod nazwą „Kas Stefczyka”. W okresie Polski Ludowej kasy zostały przekształcone w banki spółdzielcze bądź zlikwidowane. Po prawie pół wieku trwającej przerwie w ich działalności, z inicjatywy św. pamięci Lecha Kaczyńskiego i grupy społeczników z Wybrzeża, reaktywowano je w Trzeciej Rzeczypospolitej. Jedną z pierwszych kas, utworzonej w 1993 r., nadano imię Stefczyka, dla podkreślenia żywotności i ciągłości idei samopomocy finansowej. Ideę tę zwięźle wyraża motto SKOK: *Nie dla zysku lecz by służyć* (Na temat genezy i rozwoju systemu SKOK por. m. in.: Ossowski 2007; *Polska spółdzielczość...* 1996; Ancyparowicz 2009b; Ancyparowicz 2009a: 177–188). W następnych latach liczba kas szybko rosła, lecz spowodowało to duże rozproszenie zasobów finansowych. Nie wszystkie SKOK były dostatecznie silne by samodzielnie prowadzić działalność, ale rozważna polityka Kasy Krajowej zapobiegła ich upadłości. Słabe podmioty w wyniku procesów konsolidacji weszły w struktury organizacyjne kas o dużym potencjale rozwojowym.

W przeciwieństwie do banków spółdzielczych, oferujących produkty finansowe zarówno udziałowcom, jak i osobom trzecim, SKOK mogą świadczyć usługi tylko swoim członkom. Jednak, w przeciwieństwie do banków spółdzielczych, działalność kas nie podlega ograniczeniom regionalnym, toteż stworzyły rozbudowaną sieć dystrybucji, obejmującą całe terytorium Polski⁷. Pod patronatem Kasy Krajowej współpracują i aktywnie wspomagają tworzone zagranicą związki kredytowe⁸. Wraz z upływem czasu SKOK pozyskiwały nowych członków (obecnie ich liczba przekracza 2,6 mln osób), powiększały swój potencjał finansowy (tab. 2). System SKOK obejmuje – poza kasami oszczędnościowo-kredytowymi – także towarzystwa ubezpieczeń na życie i majątkowych, towarzystwo funduszy inwestycyjnych, formę prowadzącą działalność leasingową, co zapewnia członkom dostęp do kompleksowej, wszechstronnej oferty. Posiada także własne zaplecze naukowe, fundacje powołane w celach edukacyjnych i popularyzatorskich, własne wydawnictwa, a nawet biuro podróży.

Cechą charakterystyczną kas oszczędnościowo-kredytowych jest utrzymywanie – co do zasady – ujemnej luki finansowania; innymi słowy – SKOK prowadzą działalność kredytową i udzielają pożyczek z depozytów członkowskich⁹ nie korzystając z zasilania na rynku

⁷ Na koniec września 2013 r. w całym sektorze bankowym istniały 7363 placówki, w który pracowało ok. 101 tys. osób. Sieć dystrybucji SKOK liczyła 1948 oddziałów, w których zatrudniono 5,7 tys. pracowników. Część kas prowadzi swoją działalność poprzez placówki franczyzowe (UKNF; UKNF 2013: 5).

⁸ Kasa Krajowa jest członkiem Światowej Rady Związków kredytowych (*World Council of Credit Unions – WOCCU*) od 2000 r., której przewodniczył jeden z twórców polskiego systemu SKOK – Grzegorz Bierecki. Kasa Krajowa jest także członkiem Międzynarodowego Związku Spółdzielczego (*International Co-operative Alliance – ICA*).

⁹ W strukturze depozytów SKOK dominowały depozyty z terminem wymagalności do 12 miesięcy włącznie, natomiast w ujęciu podmiotowym – osoby fizyczne, które zgromadziły 99,5% depozytów ogółem. (Informacja o sytuacji banków w III kwartale 2013: 28; UKNF 2013: 4).

międzybankowym. Depozyty te stanowią podstawę akcji pożyczkowej i – podobnie jak depozyty klientów banków – są ubezpieczone go równowartości 100 tys. euro. W portfelu kas dominują należności od osób fizycznych spoza rolnictwa (ponad 98% wartości tego portfela), kredyty indywidualnych rolników (0,55%) oraz dla przedsiębiorców indywidualnych (1,02%) mają marginesowe znaczenie. Ta struktura dłużników ukształtowała się pod wpływem ograniczeń ustawy o SKOK z 1995 roku, która spowodowała, że do 27 października 2012 roku (data wejścia w życie aktualnie obowiązującej ustawy z 2009 r.) członkami SKOK mogły być tylko osoby fizyczne. W przyszłości można spodziewać się powolnego, lecz systematycznego wzrostu udziału osób prawnych wśród członków SKOK.

Tabela 2

Parametry charakteryzujące wzrost ilościowy spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych

Rok	Liczba członków (tys.)	Depozyty (tys. zł)	Pożyczki (tys. zł)	Aktywa netto (tys. zł)
1992	14	3 565	2 985	4 277
1993	21	8 528	8 697	11 173
1994	46	29 362	25 650	35 446
1995	85	91 570	83 431	100 752
1996	138	190 446	160 843	219 443
1997	194	312 562	280 598	368 260
1998	259	528 376	412 482	590 376
1999	306	740 056	668 386	882 727
2000	394	995 251	865 748	1 199 362
2001	525	1 558 436	1 235 554	1 752 316
2002	703	2 253 906	1 659 780	2 455 086
2003	924	3 111 630	2 212 939	3 343 652
2004	1169	3 937 924	2 856 265	4 228 673
2005	1395	4 989 570	3 502 929	5 329 024
2006	1551	5 552 966	4 047 299	5 969 789
2007	1669	6 705 001	5 147 320	7 324 988
2008	1856	8 604 073	6 932 627	9 446 921
2009	2026	10 842 415	8 411 273	11 637 339
2010	2177	13 028 073	9 792 675	14 518 197
2011	2315	14 518 197	10 906 655	15 598 200
2012	2591	15 491 190	11 090 601	16 805 349
I–IX 2013	2655	17 062 810	11 894 729	18 525 842

Źródło: *Skok w liczbach*, www.skok.pl/o-skok/skok-w-liczbach (26.01.2014).

Na koniec września 2013 roku zagregowana suma bilansowa SKOK nieznacznie przekroczyła 18,5 mld zł; wartość depozytów wyniosła 17,3 mld zł (93,3% pasywów), udzielonych kredytów 10,5 mld zł (56,5% aktywów). Środki niewykorzystane na działalność kredytową stanowiły 6,8 mld zł, w tym aktywa płynne sięgały prawie 4,6 mld zł. Ich udział w łącznej wartości aktywów (25%) dwuipółkrotnie przekraczał poziom określony w art. 38

ustawy o SKOK (10%). Niewykorzystane na działalność pożyczkową środki pieniężne SKOK lokowały przede wszystkim w Kasie Krajowej (2,5 mld zł), w bankach (łącznie ponad 1,1 mld zł) i w funduszach rynku pieniężnego (niespełna 0,7 mld zł).

Tabela 3

Kredyty i pożyczki według rodzaju dla gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Sektor bankowy (tys. zł)	Banki spółdzielcze (tys. zł)	SKOK (tys. zł)	SKOK/Sektor bankowy (%)	SKOK/Banki spółdzielcze (%)
Ogółem kredyty i pożyczki	554 659 134	35 592 170	10 467 417	1,9	29,4
Mieszaniowe i na inne nieruchomości	335 284 162	5 316 522	4 113 220	1,2	77,4
Konsumpcyjne	125 260 540	5 390 872	6 001 498	4,8	111,3
Inwestycyjne	29 969 340	12 523 235	12 659	0,0	0,1
Operacyjne	34 791 264	7 836 684	87 215	0,3	1,1
Inne	29 353 828	4 524 857	252 825	0,9	5,6

Źródło: Dane sektora bankowego – listopad 2013; UKNF 2013: 20.

Pozycja SKOK na rynku bankowości detalicznej jest silniejsza, niż wynikałoby to z zestawienia danych dotyczących sumy bilansowej kas z analogicznymi danymi dla całego sektora bankowego. W szczególności, na 30 września 2013 roku, stosunek depozytów członków SKOK do depozytów gospodarstw domowych ulokowanych w bankach wyniósł 3,2%, ten sam wskaźnik w grupie banków spółdzielczych był znacznie wyższy: 26,7%. Relacja pożyczek udzielonych członkom SKOK do należności sektora bankowego od gospodarstw domowych ukształtowała się na poziomie 3,3%, ale pożyczki udzielone ze środków SKOK stanowiły równowartość aż 51,4% należności banków spółdzielczych od tej grupy klientów.

Kredyty i pożyczki zaciągane przez gospodarstwa domowe zwiększając ich dochód rozporządzalny, zwiększają popyt, a tym samym pozytywnie oddziałują na sferę realną gospodarki narodowej (Ponewczyński 2007: 63–65). „Bardzo zasobni mogą kupować drogie oryginały, dysponujący skromniejszymi środkami zadowalają się tanimi imitacjami, ale kupują wszyscy” (Ritzer 2009: 74). To kredyt sprawił, że społeczeństwa wysoko rozwiniętych krajów OECD przeszły ze stadium epoki postindustrialnej w erę masowej konsumpcji (Rostow 1959: 76–89). Polska weszła w to stadium rozwoju gospodarczego stosunkowo niedawno, jednak i w naszym kraju kredyt konsumpcyjny zaczyna odgrywać coraz większą rolę. W portfelu pożyczek i kredytów udzielonych członkom kas dominują należności z terminem zapadalności powyżej 12 miesięcy, ich udział jest wysoki (71% wartości tego portfela na koniec września 2013 r.). W sektorze bankowym największy udział (60,4%) miały kredyty mieszkaniowe i na zakup nieruchomości zaciągnięte przez gospodarstwa domowe w bankach komercyjnych. Udział tego rodzaju kredytów w bankach spółdzielczych i SKOK był znacznie niższy (odpowiednio: 14,9% i 39,3% kredytów udzielonych osobom fizycznym). Pozycja SKOK na rynku kredytów konsumpcyjnych była znacznie silniejsza

niż na rynku *consumer finance* ogółem. W tym segmencie rynku finansowego wartość kredytów udzielonych przez SKOK przewyższała wartość kredytów wszystkich banków spółdzielczych. Na koniec września 2013 r. udział kredytów dla ludności w całym sektorze bankowym wynosił 22,6%, w bankach spółdzielczych 15,1%, w SKOK przekraczał 57,3%. W portfelu kas prawie połowę stanowiły kredyty od 10 do 50 tys. zł (47,8%), resztę stanowiły kredyty i pożyczki powyżej 100 tys. zł (24,3%). Taka struktura portfela kredytowego SKOK odzwierciedla strukturę podmiotową całego systemu.

Liczebnie przeważają kasy małe (29 na 55 prowadzących działalność operacyjną w końcu trzeciego kwartału 2013 r.), suma ich aktywów nie przekracza 100 mln zł, udział w aktywach kas ogółem kształtuje się na poziomie 5,6% aktywów całego sektora. Wartość aktywów każdej z siedmiu największych kas przekraczała 500 mln zł (łącznie 70% aktywów SKOK). Sześć kas posiadających powyżej 100 tys. członków zgromadziło łącznie blisko 64% ogólnej liczby członków całego sektora, przy czym nie wszystkie kasy o największych aktywach posiadały jednocześnie największą liczbę członków. W wielu kasach obserwuje się podwyższone ryzyko płynności związane z niedopasowaniem strukturalnym depozytów do kredytów. Finansowanie długoterminowych kredytów i pożyczek krótkoterminowymi lokatami jest zjawiskiem występującym również w polskim sektorze bankowym.

3. Czynniki generujące popyt na usługi parabanków

Gospodarstwa domowe, ich budżety, a w szczególności różnice pomiędzy dochodami rozporządzalnymi a wydatkami decydują, w jakim stopniu są one partnerami dla podmiotów świadczących usługi w segmencie *consumer finance*. W Polsce 48% pracowników utrzymuje się z pracy najemnej, wynagrodzenia są (w ujęciu parytetu siły nabywczej) o połowę niższe w porównaniu ze średnim poziomem zarobków w Unii Europejskiej, zaś koszty pracy siedmiokrotnie niższe w porównaniu z Norwegią, pięciokrotnie niższe w porównaniu z Niemcami (*Eurostat...*). Niskie dochody gospodarstw domowych, w połączeniu z postępującą w szybkim tempie prywatyzacją usług edukacyjnych i zdrowotnych oraz rozbudzonymi aspiracjami konsumpcyjnymi powodują, że skłonność do oszczędzania maleje. Na początku transformacji ustrojowej oszczędności stanowiły ok. 15% rozporządzalnego dochodu gospodarstw domowych, lecz w przededniu akcesji do Unii Europejskiej wskaźnik ten spadł do 8–10%, a w ostatnich dwu latach, gdy sytuacja na rynku pracy pogorszyła się na skutek spowolnienia wzrostu gospodarczego, udział oszczędności w rozporządzalnych dochodach gospodarstw domowych obniżył się o ok. 2 pkt proc. (*Biuletyny Statystyczne GUS* z lat 2003–2013).

Dostęp do produktów na oficjalnym rynku *consumer finance* blokują rozpowszechnione w ostatnich latach tzw. śmieciowe umowy o pracę. Osoby zatrudnione na takich warunkach nie mogą przedstawić wiarygodnej informacji o stanie swych dochodów. Dotyczy to także osób otrzymujących wynagrodzenia wyższe od zgłoszonych do ubezpieczenia społecznego. Przelewy na ich konta mogłyby naprowadzić Inspekcję Pracy bądź inne organa ścigania

przestępstw gospodarczych na nieuczciwego pracodawcę. Osoby takie, w razie pilnej potrzeby, są zmuszone do skorzystania z usług parabanków.

Reasumując: rynek finansowy jest faktycznie zamknięty dla ok. 8 mln osób utrzymujących się z własnej pracy, lecz żyjących na poziomie minimum socjalnego (według standardów Unii Europejskiej to ok. 1000 zł na członka gospodarstwa domowego), ponadto w trudnej sytuacji materialnej znajduje się ponadto około 7 mln emerytów i rencistów. Jeśli do tego dodamy 6 mln Polaków, których dochody kształtują się na poziomie ustawowej granicy ubóstwa, bliskiej granicy biologicznej egzystencji (szacunek własny na podst.: *Europejskie badania...* 2013; *Diagnoza społeczna...* 2013: 16–17, 23, 59–63), to można szacować skalę wykluczenia finansowego nie na 23% (jak ocenia to NBP), lecz co najmniej na 50% polskiego społeczeństwa¹⁰.

Szczególną kategorię wykluczonych z oficjalnego (głównego) rynku finansowego stanowią niewypłacalni dłużnicy. Na koniec listopada 2013 roku kredyty w sektorze bankowym ze stwierdzoną utratą wartości wyniosły prawie 40 mld zł (w tym kredyty konsumpcyjne zaciągnięte przez osoby prywatne stanowiły 20 mld zł). Problemy z obsługą zadłużenia mieli także członkowie SKOK; wartość przeterminowanych pożyczek na koniec września 2013 roku wyniosła 4,2 mld zł, w tym większość (prawie 2,4 mld zł) stanowiły zobowiązania przeterminowane powyżej 12 miesięcy (UKNF 2013: 29). Z raportów BIK wynika, że w Polsce na koniec września 2013 roku w grupie klientów podwyższonego ryzyka znalazło się 2,3 mln osób (ok. 6% całej ludności), zaległe płatności przekroczyły 39 mld zł, średnie zaległe zadłużenie sięgało 17 tys. zł, rekordzista był winien ponad 108 mln zł (BIG 2013: 4).

Niskie dochody, tzw. elastyczne formy zatrudnienia, niefrasobliwe podejście do zakupów ratalnych, kart kredytowych, ograniczają dostęp do produktów *consumer finance*. Tylko dla 88% zadłużonych gospodarstw domowych źródłem zewnętrznego zasilania były banki, dla 5% SKOK, dla pozostałych – nielicencjonowane firmy pożyczkowe, lombardy oraz osoby fizyczne. Brak zdolności kredytowej skłania nazbyt wielu Polaków do zaciągania wysokooprocentowanych pożyczek oferowanych bez zabezpieczenia przez nielicencjonowane firmy pośrednictwa kredytowego, udzielające pożyczek ze środków bankowych, rzadziej – własnych. W 2012 roku prowadziło działalność 69 takich przedsiębiorstw (w tym 20 spółek akcyjnych i 36 spółek z o.o.). Spośród całej zbiorowości, 43 badane podmioty pośredniczyły w udzielaniu kredytów i pożyczek we współpracy z bankami, 22 udzielało wyłącznie pożyczek ze środków własnych, 4 prowadziły działalność mieszaną, tj. współpracowały z bankami i jednocześnie udzielały pożyczek ze środków własnych. Łącznie firmy pośrednictwa kredytowego udzieliły w 2012 roku prawie 3 mln kredytów (głównie na cele konsumpcyjne) o wartości ponad 18 mld zł i – mimo spowolnienia gospodarczego oraz obniżenia tempa zadłużania się gospodarstw domowych – osiągnęły zysk netto w kwocie 369 mln zł. W 2008 roku, poprzedzającym załamanie się wysokiej koniunktury w Polsce,

¹⁰ Zgodnie z przyjętą przez NBP metodologią, wykluczenie finansowe przejawia się brakiem dostępu do ROR (zob. Koźliński).

pośrednicy kredytowi zawarli 3,3 mln umów na kwotę 24,1 mld zł, a ich zysk netto sięgał 3,2 mld zł (*Działalność przedsiębiorstw 2008 i 2012...*).

Uwagi końcowe

Polski rynek finansowy dominuje w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, lecz jest mały w porównaniu z rynkami finansowymi wysoko rozwiniętych krajów europejskich, w znacznym stopniu zdominowany przez zagraniczne holdingi finansowe. Ich obecność w kraju niezbyt zamożnym, o niskiej skłonności do oszczędzania, miała zarówno dobre, jak i niepożądane skutki. Do aspektów pozytywnych należy zaliczyć zwiększenie dostępności do produktów finansowych, szybki rozwój sieci dystrybucji, podniesienie standardu obsługi klientów. Obecnie polski rynek w segmencie *consumer finance* nie odbiega od standardów zachodnich. Aspekty negatywne to wzrost uzależnienia sektora bankowego od zasilania kapitałowego przez nierezydentów, wyższa wrażliwość na destrukcyjny wpływ zaburzeń na globalnych rynkach finansowych, drenaż kapitału, a także wypieranie z rynku instytucji finansowych w polskim kapitałem.

Obecność wielkich korporacji początkowo nie zagrażała SKOK, które (podobnie jak banki spółdzielcze) specjalizowały się w usługach finansowych dla niezbyt zamożnych, lecz wiarygodnych klientów. Sytuacja uległa zmianie po akcesji do Unii Europejskiej. Transnarodowe korporacje, w celu obejścia zasad i procedur wynikających z dyrektywy w sprawie rynków finansowych¹¹ i obowiązujących w naszym kraju ustaw regulujących działalność instytucji finansowych, zaczęły tworzyć zależne od siebie (bądź stowarzyszone) przedsiębiorstwa operujące na rynku *consumer finance*, lecz nie podlegające żadnym formalnym ograniczeniom ani normom ostrożnościowym. Klienci zaciągają pożyczki bez dobrego rozeznania treści umowy i bez świadomości skutków, jakie niesie naruszenie terminów spłaty zobowiązań. W mediach elektronicznych i prasie coraz częściej pojawiają się niepokojące doniesienia, lecz dotychczas ani polski rząd, ani Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, ani organa sprawujące nadzór nad polskim rynkiem finansowym nie podjęły tego tematu. Nic więc nie wskazuje na to, by w najbliższym czasie doszło do unormowania w drodze ustawowej działalności przedsiębiorstw niefinansowych, występujących w roli pośredników finansowych.

¹¹ *Markets in Financial Instruments Directive – MiFID – Dyrektywa 2004/39/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych (zmieniająca dyrektywę Rady 85/611/EWG i 93/6/EWG i dyrektywę 2000/12/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 93/22/EWG).*

Literatura

- 2012 Statistical Report: Credit Unions Worldwide, www.woccu.org/publications/statreport.
- Ancyparowicz G. (2009a), *Geneza i rozwój spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych*, w: *Rynki finansowe. Mikrofinanse*, red. E. Ostrowska, J. Ossowski, „Pieniądze i Więź”, Sopot.
- Ancyparowicz G. (2009b), *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-rozliczeniowe na rynku bankowości detalicznej*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 16, Szczecin.
- Ancyparowicz G. (2011), *Rola kapitału finansowego w procesach globalizacji*, „Pieniądze i Więź”, nr 3(52), Kwartalnik Naukowy, Spółdzielczy Instytut Naukowy, Sopot.
- BIG (2013), *InfoDług, Ogólnopolski Raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka, październik 2013*, s. 4, <http://cpb.home.pl/cig/raporty/raport.infodlug/pazdziernik.2013/131010.raport.infodlug.10.2013.pdf> (27.01.2014).
- Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków* (2013), red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, sierpień.
- Dietz M., Härle P., Nagy T. (2013), *A New Trend Line for Global Banking*, McKinsey Quarterly, May, www.mckinsey.com/insights/financial_services/a_new_trend_line_for_global_banking (20.01.2014).
- Dyrektywa 2004/39/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych (zmieniająca dyrektywę Rady 85/611/EWG i 93/6/EWG i dyrektywę 2000/12/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 93/22/EWG)* (27.01.2014).
- Działalność przedsiębiorstw pośrednictwa kredytowego w 2008 roku*, www.stat.gov.pl (27.01.2014).
- Działalność przedsiębiorstw pośrednictwa kredytowego w 2012 roku*, www.stat.gov.pl (27.01.2014).
- Europejskie badanie dochodów i warunków życia (EU-SILC) w 2012 r.* (2013), Notatka informacyjna GUS, Warszawa 23.12.2013.
- Eurostat Newsrelease Indicators. Euroindicators 197/2013 – 17 December 2013*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-17122013-BP/EN/3-17122013-BP-EN.PDF (22.01.2014).
- Financial Globalization. Retreat or Reset?*, McKinsey Institute, www.mckinsey.com/insights (20.01.2014).
- Global Banks Returns Likely to Stay Low into 2017*, McKinsey Institute, www.reuters.com/article/2013/01/23.
- KNF, *Dane sektora bankowego – listopad 2013*, www.knf.gov.pl/opracowania (22.01.2014).
- Kozłiński T., *Co wynika z badań zwyczajów płatniczych Polaków?* DSP NBP VII KGE 2012 r., www.alebank.pl/images/stories/konferencje/KGE/2012/kge.2012.prezentacja.sesja.b.nbp.tomasz.kozlinski.pdf (27.01.2014).
- Krugman P. (2012), *Powrót recesji. Kryzys roku 2008*, Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Kucharski M., Rączkowski S., Wierzbicki J. (1973), *Pieniądz i kredyt w kapitalizmie*, PWN, Warszawa.
- Lepczyński B., *Raport: Biznes i ryzyko na rynku bankowości detalicznej w perspektywie 2012 roku*, www.bankier.pl (10.01.2014).
- Mikita M. (2012), *Rynek finansowy Unii Europejskiej – wyzwania*, „Studia BAS”, nr 3 (31).
- Najpotężniejsze banki w Polsce*, <http://m.onet.pl/biznes/branze/finanse,m5b3v> (22.01.2014).
- NBP (2013a), *Bilans Płatniczy Rzeczypospolitej Polskiej za IV kwartał 2012 r.*, Warszawa.
- NBP (2013b), *Raport o stabilności systemu finansowego*, Warszawa, grudzień.
- Ossowski J. (2007), *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, charakterystyka, rozwój, otoczenie*, Biblioteka Kwartalnika Naukowego „Pieniądze i Więź”, Sopot.
- Polska spółdzielczość bankowa w okresie 135-lecia (1861–1996)* (1996), Bank Spółdzielczy, Warszawa, lipiec.
- Ponewczyński M. (2007), *Dezagregacja popytu konsumpcyjnego na potrzeby wielosektorowych modeli makroekonomicznych*, w: *Rachunki narodowe, wybrane problemy i przykłady zastosowań*, red. M. Plich, Główny Urząd Statystyczny i Uniwersytet Łódzki, Warszawa–Łódź.
- Ricards J. (2012), *Wojny walutowe. Nadejście kolejnego globalnego kryzysu*, „Helion”, Gliwice.
- Ritzer G. (2009), *Magiczny świat konsumpcji*, Muza, Warszawa.
- Rostow W.W. (1959), *The Stages of Economic Growth. A Non-communist Manifesto*, Cambridge.
- UKNF (2013), *Informacja o sytuacji spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w III kwartale 2013 r.*, Warszawa, grudzień.
- UKNF, *Miesięczne dane o rynku, sektor bankowy, listopad 2013*, www.knf.gov.pl.
- Ustawa z 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych* (DzU, poz. 855, z późn. zm.).
- Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny* (DzU 1964, nr 16, poz. 93).
- Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe* (t.j. DzU z 10.12.2012, poz. 1376, z późn. zm.).
- Waliszewski K. (2005), *Obopólne korzyści*, „Bank”, nr 09.
- Wozinski J. (2012), *Historia pieniądzem pisana, czyli jak rządzący polską na przestrzeni wieków manipulowali polską walutą*, Prohibita, Warszawa.

CONSUMER FINANCE IN POLAND

Abstract: For the last twenty years assets of financial institutions operating on Polish market have risen faster than the real economy, but they still represent just a small percentage of the global financial assets (approx. 0,3%). The biggest market share and the largest capital potential belong to banks, whose ownership is in majority foreign. It results in high addiction to foreign sources of financing and limits credit availability to Polish households. This market niche has been explored by credit unions and *consumer finance* specialists, acting both as intermediaries and as direct lenders out of own funds. Future *consumer finance* market development in Poland is largely dependent on reduction of income disparities among Polish households, and on greater access to financial services for low income clients. Credit union system, based on the 'non-for-profit' principle, has been significantly influencing the reduction of financial exclusion. For almost twenty years it has been ever more effective competitor to cooperative banks and a valuable alternative to a growing number of 'door-to-door' and 'pay-day' lenders.

Keywords: banking sector, financial assets, deposits, credit/loans, savings, credit unions

Cytowanie

Ancyparowicz G., Rutkowska I. (2014), *Consumer finance w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 804, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” nr 67, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 883–895; www.wneiz.pl/frfu.